

Сергій Плохій — Про минуле, сучасне та майбутнє України, і не тільки

Україна святкує 30-ліття незалежності... Сергій Плохій ділиться своїми думками про 30 років, що минули, а також про майбутнє України.

Сергій Плохій — професор історії та директор Українського наукового інституту Гарвардського університету, один з провідних фахівців з історії України та Східної Європи. Його книги здобули низку престижних премій, зокрема премію Антоновичів і Національну премію імені Тараса Шевченка, а також перекладалися багатьма мовами світу.

З нагоди 30-ліття незалежності України ми попросили Сергія Плохія дати інтерв'ю, яке взяла Надія Макконнелл, голова U.S.-Ukraine Foundation. Ми щиро вдячні проф. Плохію та п. Макконнелл за розмову, скорочений текст якої можна прочитати у «Нашому житті» за серпень 2021 р.

Інтерв'ю відбулося у червні 2021 р. Серед інших обговорювалися такі теми: відновлення Україною незалежності; найбільші перемоги та здобутки України за 30 років; питання розвитку українського громадянського суспільства; війна на Сході України та Росія без Путіна; як може діяспора підтримати Україну у наступні 30 років та багато іншого.

Надія Макконнелл (Н.М.): Коли Ви виїхали з України?

Сергій Плохій (С.П.): У 1991 р. мене запросили викладати в Альбертському Університеті в Канаді як професора-гостя. Вилітав я через Москву, бо тоді тільки через Москву можна було вилетіти з Радянського Союзу. І це було якраз у серпні 1991 р., під час перевороту. Після того я відвідував Україну на довший або коротший час, але фактично мій побут або, іншими словами, постійне проживання в Україні закінчилося під час перевороту 1991 р.

Н.М.: Отже, Ви спостерігали події в Україні більше з Канади?

С.П.: Так, переважно з Канади — хоча, знову ж таки, я повертався в Україну інколи на два, на три місяці. Фактично, кожен рік я там був, але приїздив спочатку з Канади, а від 2007 р. вже з Гарварду.

Н.М.: Хочу звернутися до однієї з багатьох Ваших видатних книжок, а саме «Брама Європи». Я вражена Вашим хистом — тим, як виразно й стисло Ви виклали довгу й складну історію багатьох століть у невеликій книзі обсягом у 432 сторінки. Хотіла б поговорити з Вами про події тих років, що безпосередньо передували проголошенню Незалежності, про оцінку подій за минулі три роки, та про погляд у майбутнє. Тому почнемо із запитання, яке походить від Вашої книжки: скільки разів Україна була незалежною державою, як довго та чи є теперішня її державність найтривалішою?

С.П.: Так, у серпні 1991 р. була п'ята спроба проголосити незалежність протягом ХХ ст. Попередні спроби не були вдалими, а деякі були особливо невдалими: наприклад, Закарпатська Україна проіснувала лише кілька днів; Україна, проголошена ОУН в 1941 р., не проіснувала й жодного дня. Та й Українська Народна Республіка, що була проголошена в січні 1918 р., мала дуже таку перервну й складну історію. Так що назвати загальну кількість днів дуже важко — і через те, що ця незалежність була перервна; і частинна незалежність від Росії означала залежність від інших країн, як було з гетьманатом Павла Скоропадського у 1918 р. Безумовно, у серпні 1991 р. ми отримали найдовшу незалежність України, фактично, з часів Київської Русі. Тобто, незалежність Гетьманщини Хмельницького і пізніше Виговського була набагато коротшою, ніж те, що ми маємо нині. Наше покоління живе більше в Незалежності, ніж будь-яке інше покоління за цілу низку століть.

Н.М.: Здається, люди не усвідомлюють важливості того факту, що ми досягли тридцятій річниці незалежності, тоді як попередні спроби не вдалися. Варто замислитися, чому саме це проголошення незалежності України з 1991 р. стало таким успішним. Я хотіла б поговорити про події, скажімо, між 1989 та 1991 роками, здійснені у той час кроки. Тут можна говорити власне про самі події і про те, як вони вплинули на українське громадянське суспільство, що пізніше виступило за незалежність. Тут слід згадати й Чорнобиль, і рух солдатських матерів, що вимагали захисту прав українських хлопців, посланих на афганську війну. На мою думку, відзначення тисячоліття християнства сприяло певному пробудженню українського суспільства... Чи вважаєте Ви, що ці або інші такі події сприяли набуттю незалежності України цього разу?

С.П.: Усі ці фактори, які Ви перерахували, були складовими частинами цього руху до незалежності. З Чорнобилем фактично починається вся сучасна політика: створюється перша політична партія в Україні, поза комуністичною — партія «Зелений світ». Починається масова мобілізація. Другий компонент, який був пов'язаний з українською незалежністю — і тут теж була масова мобілізація — це легалізація Української греко-католицької церкви. Це знову таки люди на вулицях, які практично підривають легітимність чинного уряду. Це пов'язано з тисячоліттям християнства, бо тисячоліття християнства — то був перший крок, а легалізація греко-католицької церкви — другий. Були дві речі, які уряд не міг заборонити: одна — це екологічна мобілізація навколо проблеми Чорнобиля, друга — це питання свободи віросповідання. Урядом було задекларовано, що ці речі є легітимними вимогами суспільства. І третій фактор, пов'язаний з масовою мобілізацією — це страйки на промислових підприємствах, в першу чергу — страйки на Донбасі. Тут знову таки йшла масова мобілізація людей. Ось ці три речі є найочевиднішими. Були також інші складові компоненти, але менш важливі. Ви згадали Афганістан і мобілізацію солдатських матерів. Афганістан залишався переважно невідомою війною. Уряду більше вдалося приховати правду про афганську війну, ніж правду про Чорнобиль. Мобілізація навколо Афганістану була

обмежена невеликими групами — такими, як солдатські матері, що захищали своїх синів. Це теж був певний фактор, але фактор меншого значення, ніж ті три речі, про які я сказав, що вивели людей на вулиці супроти бажання комуністичної влади.

Н.М.: Ви спостерігаєте й вивчаєте Україну протягом усього життя. А я вперше приїхала туди у 1990 р. для участі в «Живому ланцюгу Соборності». За наступні два роки я їздила туди ще вісім чи дев'ять разів, тому бачила все очима зовнішнього спостерігача. Я була вражена тим, як стратегічно діяли керівники Народного руху Іван Драч і Михайло Горинь, щоб мобілізувати прихильників та активістів. По-перше, сама організація «Живого ланцюга» від Львова до Києва була дуже ретельною; вони мали автобуси, щоб підвозити людей з Івано-Франківська та інших місць туди, де треба було розтягнути ланцюг. У той самий час, коли йшла підготовка до виборів у березні 1990 р., в них не було загального стратегічного плану щодо кандидатів. Це відбувалося подекуди спонтанно, коли різні люди вважали, що мають можливість перемогти. І дехто з них, звичайно, переміг. Здається, вони провели у парламент 111 членів «Народної ради», а проти них скільки було комуністів?

С.П.: 234

Н.М.: Ці цифри свідчать, що демократичний блок становив досить малу меншість у Раді. Але попри це, вони змогли добитися прийняття у липні Декларації про суверенітет. З моєї точки зору, це був феноменальний успіх! А за рік по тому було прийнято Акт проголошення незалежності, у серпні 1991 р. Він передбачав, що рішення про незалежність має схвалити народ на референдумі 1 грудня. Як Ви аналізуєте той період і як пояснити такий успіх демократичних сил попри те, що вони мали суттєву меншість у парламенті?

С.П.: Справді, без Руху не було б незалежності. Це однозначно. І Рух був меншістю. Світ взагалі визначається меншістю — коли вона мобілізована та здатна запропонувати альтернативу. І хоча Рух був меншістю, він мав ідею та альтернативу — спочатку суверенітету, а потім незалежності — яку інші не мали і не могли запропонувати. В умовах 1990—1991 рр. це було розв'язання проблем для дуже багатьох груп людей: від комуністів і націонал-комуністів, які вирішили, що незалежність для них вигідна — до шахтарів Донбасу, які вважали, що уряд в Києві стане ближчим до них і буде слухати їх краще, ніж уряд у Москві; до пересічного громадянина на Сході, який ніколи не думав про незалежність, але в ситуації економічного колапсу вважав, що Україна проживе сама краще, ніж у складі Радянського Союзу. Так ідея меншости отримала велику мобілізаційну силу. Ця ідея була дуже на часі на той момент; вона сприймалася як розв'язання багатьох проблемних речей. Можна сказати, знову повторився той український успіх, що відбувся у березні 1917 р., коли Грушевський не міг повірити, як багато людей прийшло на мітинг, zorganizований українськими силами. У той час Центральна Рада змогла запропонувати альтернативу, яку ніхто більше запропонувати не міг — тоді це була автономна Україна. Так що я повністю з вами погоджуюся. Ви згадали про цей надзвичайно вражаючий людський ланцюг від Львова до Києва. Але Ви знаєте, що він тоді не простягнувся на всю Україну — до Харкова, Сімферополя чи Донецька. Це говорить про те, що Рух був важливою силою, але все-таки меншістю в країні. Його вплив мав регіональну обмеженість. І українська незалежність стала можливою у 1991 р. завдяки тому, що на платформу підтримки незалежності пристали інші сили, які перед тим себе з незалежністю не пов'язували, і в першу чергу націонал-комуністи Кравчука. Це є приклад того, як діє сила ідей, сила мобілізації і сила політичного лідерства, чи проводу.

Н.М.: Так, я саме це яскраво побачила тоді: в керівництві Руху були й такі комуністи, як Іван Драч, впливовий член Спілки радянських письменників, і нещодавні політв'язні, як Михайло Горинь, що провів 15 чи 18 років у радянських таборах. При цьому вони чудово співпрацювали та об'єднували всі ці різні верстви людей.

С.П.: Вони починали в одному й тому самому Комсомолі разом з Чорноволом, тільки одні вирішили свої погляди приховати й залишатися в партії, а інші виступали відкрито й прямо. Але, можна сказати, якогось принципового розриву між Драчем і Горинем ніколи не було. І тому, коли комуністичну партію заборонили, ніхто не вийшов на вулицю захищати цю партію. Ось ми говорили про масові рухи: Чорнобиль, греко-католицька церква, шахтарські страйки. Але не існувало руху і не існувало масової мобілізації навколо захисту КПРС. Членство в тій партії для багатьох було формальністю, це не був вільний вибір, це не було відображенням якихось ідей чи орієнтації.

Н.М.: Щодо голосування на референдумі, самі цифри просто вражають: проголосувало 93 % всіх українців, понад 50 % у Криму, на Донбасі, і завдяки цьому незалежність України здійснилася. Чому ж Україна вирішила святкувати День незалежності в річницю голосування у парламенті замість того дня, коли народ демократично проголосив незалежність своєї країни?

С.П.: Я думаю, що такого прямого пояснення я дати не можу, бо ті рішення приймалися окремо. Але для мене особисто пояснення є в тому, що вся кампанія перед референдумом велася в тому ключі, що незалежність вже проголосили, і тепер треба це лише підтвердити. А потім, коли відбулося підтвердження, вже складно було повернути вози назад і сказати, що насправді ми до того не були незалежними, тільки зараз стаємо, і треба це ще виборювати. Ті, хто вів пропаганду за незалежність, вірили, що 24 серпня був той день, коли вони розрізали пута, які зв'язували їх з Москвою, чи з Союзом, чи з Росією, чи з Імперією; саме тоді був поворотний момент. І далі питання було тільки в тому, щоб оформити документи, а шлюб вже був розірваним.

Н.М.: Оглядаючись назад, які Ви бачите найбільші здобутки і найбільші невдачі за ці 30 років незалежності?

С.П.: Я думаю, що як успіхи, так і невдачі досить добре видно, коли подивитися тепер на карту України. Тобто Україна зберігається на цій карті вже 30 років після проголошення незалежності та референдуму. Це є головне досягнення. Є держава, складається і формується нація, причому цей процес формування нації ще далекий від завершення. А недоліки видно з того, що Крим є частиною України *de jure*, але не *de facto*. Також і частина Донбасу втрачена. У цих частинах карти відбиваються великі невдачі періоду незалежності — пов'язані з тим, що за 30 років чи за 25 перед 2014 роком не вдалося створити міцну національну ідентичність, що визначає зв'язок людей із державою, готовність її захищати. Не вдалося створити систему управління економікою, яку люди б вважали справедливою. Та сама влада олігархів. Бо те, що ми отримали в Донбасі — це є одночасно і слабкість формування ідеї української ідентичності в певних регіонах, і також протест людей проти економічного безправ'я, в якому вони опинились. Ці дві головні проблеми, які нині є в Україні, відбилися на її карті.

Н.М.: Справді, це дуже важливе досягнення — те, що Україна, нарешті, є на географічній карті, зі своєю територією та кордонами (які намагається атакувати Путін). Адже протягом дуже довгого часу люди плекали ідею України без державного виміру... Ми маємо усвідомлювати й цінувати таке надбання.

Щодо проблеми олігархів та корупції, який Ви бачите шлях до розв'язання цієї проблеми без розколів у громадянському суспільстві та без руйнування української економіки, адже олігархи контролюють її велику частину?

С.П.: Я вважаю, що питання справедливішої організації економічного простору і деолігархізація — це є важливе питання, яке стоїть перед Україною. І я вважаю, що воно не може бути розв'язане революційним шляхом. Втрата Україною Донбасу викликана, з одного боку, звичайно, діями Путіна; але з іншого боку, це також прояв відторгнення значною частиною

населення олігархічної моделі, особливо в Донбасі. А в результаті — Донбас перетворено на економічну пустелю. Отже, зрозуміло, що революційний, пролетарський спосіб змін в дусі 1917 р. більшовиків і таке інше — він абсолютно не годен ні на що, крім перетворення України на руїну. Такі процеси мають відбуватися поступово, на підставі законодавства. Олігархи є власниками найбільших статків в Україні. І перетворення економічної організації країни буде руйнівним, якщо самі олігархи не стануть частиною цього перетворення. Тобто, законодавство має створити такі умови, в яких олігархам буде вигідно поступитися певним впливом задля збереження головних своїх активів чи їхньої частини. Жартома можу сказати: я за олігархізацію всієї країни. Нехай так званих олігархів стане 10 чи 15 тисяч, і тоді ми розв'яжемо питання олігархічних впливів в Україні. Потрібне законодавче поле, в якому середній бізнес міг би підтягнутися до цього рівня. І була б реальна конкуренція. Тобто, дієвий спосіб деолігархізації — це не декларативна, а реальна економічна конкуренція та реальна ринкова економіка.

Н.М.: Це не просто цікава думка, а справді мудра: треба не «прибирати» олігархів, а дати можливість збільшувати статки всім. Сприяти розбудові міцного середнього класу в Україні, щоб більше людей брали участь в економічному розвитку країни та її успіхах. Мабуть, у стратегії розвитку України треба більше наголошувати на цьому.

А як би Ви схарактеризували розвиток українського громадянського суспільства за ці 30 років, особливо після Революції гідності?

С.П.: Можна сказати, що українське суспільство за ці 30 років намагалося зрозуміти, яким воно є у цих нових обставинах існування у власній державі. Як це — жити у власній хаті? Цього практично ніколи не було, і суспільство не мало навичок такого життя, не мало знань. Раніше це була мрія, причому якоїсь частини суспільства. А тепер ціле суспільство — хто мріяв, і хто не мріяв — усі опинилися в цій хаті. Треба було зрозуміти, з чого вона складається. Зрозуміти, що опинилося на цій території. Почати формувати якусь нову ідентичність — спільно, разом у цьому товаристві. Це був дуже складний процес, треба було все це робити в умовах, коли стара економіка фактично розвалилася, а нова не виникала. Ми маємо сайт «Цифровий Атлас України», де візуально представляємо на електронних картах результати своїх дослідницьких проєктів. Там один з проєктів був про те, як жителі різних регіонів дивляться на відносини України до Росії, і які відносини мають бути з Росією. Найважчі роки були дев'яності. На кінець 1990-х мали найнижчий відсоток людей, що фактично підтримували українську незалежність чи вважали, що відносини між Україною та Росією мають бути як відносини двох окремих держав з кордонами і т. ін. В той самий час Україна була також у найнижчій точці економічного спаду. Але починаючи з 2000-х рр., суспільство почало виходити з цього стану, і економіка почала з цього виходити. І на 2013—2014 рр. ми опинилися в ситуації, яку мало хто міг уявити у 1991 р.: коли значна частина українського населення готова була ризикувати життям за збереження концепту, який називається Україна. Не тільки концепту, але державних інституцій, території, кордонів і так далі. Багато людей заплатили життям за це. То був непростий шлях. І для багатьох стало здивуванням, що з'явився такий волонтерський рух, з'явилися люди, які готові були захищати Україну, і це вже не було питання лише мови чи культури; тобто мова і культура теж були компонентами мотивації, але мобілізація, що відбулася, перетнула мовно-культурні межі.

На 2014 р., чи в горнілі цього конфлікту 2013—2014 рр. сформувалася вже не просто держава зі своїми інституціями, але сформувалася людська спільнота — як нація чи частина нації — для якої ця держава не була чимось випадковим або малозначущим. Відбувся процес дозрівання й дорослішання української самосвідомості. І хоча хвиля цього патріотизму та мобілізації пішла вниз через кілька років, але вона вже не впала до тих рівнів, що були перед 2013 р. І я вважаю 2014 р. настільки ж важливим в українській історії як і 1991-й. Якщо у 1991 р. Україна здобула державність, то в 2014, на мою думку, Україна здобула нову більшість людей, які асоціюють себе з українською нацією та вважають цю державу своїм домом. Так налаштовані не всі. Через це ми бачимо таку

карту. І є значний відсоток людей в Україні, які навіть нині не вважають, що події на Донбасі — це війна з Росією. Отже, цей процес далеко не закінчився, і він не є незворотним. Але країна пройшла дуже важливий поворотний пункт на своєму шляху.

Н.М.: Якщо зіставляти 1991 та 2014 роки, я згадую, як Рух вразив мене своїм вмінням об'єднувати не тільки різні політичні течії, а й різні етнічні групи. У його керівництві та в координаційних радах були представлені всі етноси України, включно з росіянами. Тепер, хоча Ви кажете, що в Україні досі є люди, які не підтримують її державність чи не вірять в неї, пригадаємо, що волонтери й вояки, які піднялися на захист України, походять з різних етнічних груп. Чимало з них говорять російською мовою. Але, незалежно від того, вони відчують себе частиною України. Мені здається, що Ви недооцінюєте ці важливі зміни в українському суспільстві. Як на мене, ці зміни вже незворотні.

С.П.: Я вважаю, що Україна як незалежна держава і формування української нації незворотні в історичній перспективі. Це питання вирішено. Питання залишається щодо кордонів України. Ми не думали про це перед 2014 р., але тепер ми маємо про це думати. І питання залишаються щодо ефективності цієї держави: наскільки вона здатна представляти й захищати інтереси людей. Але питання щодо того, чи буде Україна, чи буде Українська нація — вже отримали відповідь, спочатку в 1991, а потім у 2014 роках.

Н.М.: На Вашу думку, чи настане такий час, коли Путін і Кремль усвідомлять, що Україна — це незалежна держава? Бо виглядає, що вони психологічно нездатні таке прийняти.

С.П.: Я не вірю в те, що Путін і його оточення готові прийняти Україну як незалежну державу. Це стосується і їхнього покоління в цілому. Але прийде нове покоління, яке просто вже не буде розуміти покоління путінське. Адже Путін формувався в 1970-ті рр., і для нього норма була — Радянський Союз як супердержава. Тобто, все, що відбувається після 1970-х років, для того покоління не є нормальним. Ми всі так влаштовані: ми прийшли у світ, ми його зрозуміли на якомусь етапі, коли нам було 20—30 років, і на те ми потім орієнтуємось у нашому житті. Покоління, яке тепер виходить на вулиці Москви, російських міст — воно зовсім інше. Воно не тільки не розуміє Путіна 1970-х рр., але навіть не розуміє Путіна 1990-х рр.

Зміна поколінь не означає, що зникнуть раптом якісь імперські амбіції Росії чи претензії на домінуючу роль в регіоні. Але зміниться відношення до того, є легітимною чи ні державність інших радянських республік. Звичайно, будуть і далі спроби маніпулювати, чи впливати психологічно, чи діяти військовою силою... Але зміниться психологічне сприймання української незалежності: вона стане для них прийнятною. Подібно до того, як нині, умовно кажучи, Путін може намагатися маніпулювати Польщею чи Угорщиною, але ніхто не ставить питання про те, чи мають Польща та Угорщина право на незалежну державу. До речі, навіть в умовах 2014 р. Путін ніколи не претендував на Західну Україну. Бо очевидно, що в культурному, мовному та інших аспектах це не є Росія. Ці речі змінюються, але дуже повільно. Тобто, я не передбачаю змін у найближчі десять років, чи як довго Путін і його група будуть при владі в Росії. Але зрештою ця політика зміниться, принаймні прийде таке підставове філософське розуміння того, що Україна має право на незалежність.

Н.М.: Але здається, Путін не може повірити, що розвиток незалежної України йде зсередини, а не ззовні. Він вважає, що це якась змова країн Заходу. Йому б варто згадати, що слова Шевченка «Коли ми діждемося Вашингтона з новим і праведним законом?» були написані у 1857 р., коли не було ані ЦРУ, ані програм міжнародної допомоги. Отже, ця ідея існує вже принаймні півтори сотні років. Але Путін ніяк не може позбавитися уявлення, що Україна й Росія — це один народ. То я хотіла б сподіватися, що Ваш прогноз врешті справдиться.

С.П.: Ті слова Путіна про «один народ» відбивають уявлення значної частини російського суспільства. Звичайно, Путін — це велика проблема, але набагато більшою проблемою є те, що не лише він один так думає в Росії. І це частково пов'язано з довгою історією існування України в межах Російської імперії, а потім Радянського Союзу. Певною мірою це пов'язано з русифікацією України. Росіяни, які їдуть у Прибалтику, не ставлять запитання — чи це Росія, чи ні. Але коли вони їздили в Крим, Донбас, або приїздять тепер у Київ і чують російську мову, вони запитують себе: «Чим ці люди відрізняються від нас?» І дуже часто дають відповідь — нічим. А в сучасних умовах легітимність держави пов'язана з окремою нацією, окремість нації пов'язана із власною культурою, мовою і так далі. Тут Україна опиняється у дуже вразливій ситуації. І, власне, це з одного боку — вразлива ситуація, а з іншого боку — Україна на ці виклики дає відповіді, які Путін не сподівався отримати. Тобто, для нього російська мова, російськомовна культура означають російську ідентичність і лояльність до Москви. Але, принаймні, в Дніпропетровську йому сказали «ні», і в Харкові сказали «ні». Тобто українська відповідь була відповіддю політичної нації — те, про що ми говорили. Є різні етнічні групи, можуть бути різні мови — але є лояльність до інституцій і лояльність до певного політичного та економічного ладу, який обрала Україна. Цей лад різко відрізняється від російського: щодо демократії, щодо вільного економічного простору, який не контролюється на 100 % урядом (попри всі наші проблеми з олігархами) і так далі. Тобто політичні й економічні інституції України та Росії драматично відрізняються, і це стає основою різних ідентичностей. Звичайно, мова залишається важливою, культура залишається важливою, але Україна є просто таки хрестоматійний приклад впливу політичних інституцій на ідентичність; ми бачимо тепер, після 2013—2014 рр., зростаючу лояльність українського населення до цих інституцій і готовність їх захищати.

Н.М.: То якими Ви бачите наступні тридцять років України?

С.П.: Я переконаний, що в наступні 30 років сформується ця набагато консолідованіша українська нація; що цей проєкт, який почався у перші 30 років, продовжиться. І мені хотілося б, щоб у наступні 30 років вдалося сформувати набагато справедливішу і збалансованішу ринкову економіку, причому соціально орієнтовану ринкову економіку в Україні. Чи це станеться — я не знаю; але відчуваю певний оптимізм у цьому питанні. І я більш-менш переконаний, що цей процес націєтворення буде продовжуватись у тому напрямку, який ми отримали за останні 30 років. Тобто, імпульс 2014 р. триватиме далі.

Н.М.: Ми говорили про те, чи прийде час, коли Кремль, Москва нарешті усвідомлять, що Україна — це суверенна держава, яка має право обирати свій шлях. А як це сприйняття змінюється в інших країн? Мені здається, що деякі держави досі дивляться на Україну крізь московські окуляри, і часом Україна виглядає розмінним пішаком, якого жертвують задля геополітичної вигоди. Чи можуть, скажімо, Німеччина та Франція дозріти до справжнього розуміння й підтримки України як незалежної держави?

С.П.: Кожна держава, найперше, діє у своїх власних інтересах. Для цього обираються уряди, для цього обираються президенти, і якщо вони не дбають про інтереси країни, то їх міняють на виборах. Тому не варто очікувати, що Сполучені Штати, чи Франція, чи Німеччина будуть діяти в інтересах України на шкоду своїм власним інтересам. Цього немає тепер, цього не було 30 років тому, і я переконаний, що не буде й через 30 років. І тут питання в тому, щоб Україна як держава була спроможна вистояти — принаймні, до якоїсь міри — завдяки своїм власним ресурсам. Бо інші можуть допомогти, якщо це в їхніх інтересах, але ніхто не зробить за Україну те, що вона має зробити сама. У цьому сенсі Україна вже 30 років знаходиться, на загал, у дуже сприятливій міжнародній ситуації, і це допомогло її незалежності. Міжнародне становище за часи незалежності є набагато кращим для України, ніж було під час визвольних змагань чи після Другої світової війни. Ця сприятлива ситуація залишається й нині. Сполучені Штати Америки так чи інакше включені у цей

процес, Європа включена у цей процес. Сподіватись набагато більшого, мені здається, не варто. Питання в тому, як використати ці сприятливі умови, щоб розбудувати українську державу, демократію й економіку. Головна надія саме на це. Такий стан речей справедливий для будь-якої держави. А сподівання на те, що хтось щось зробить, хтось підтримає, хтось за нас буде воювати — не тільки наївні, вони дуже шкідливі.

Н.М.: Так, багато з нас розуміють, що у таких відносинах зазвичай хочуть мати партнером переможця.

С.П.: Чи щоб партнер, як мінімум, не був невдахою...

Н.М.: Ось чому так важливо те, що Ви кажете — Україна має нарощувати власну силу, щоб бути привабливим партнером для інших країн.

С.П.: Треба бути, принаймні, надійним партнером...

Н.М.: Іноді здається, що український уряд це не зовсім розуміє чи не переймається цим.

С.П.: Головна проблема, мені здається, з українськими урядами — на загал, з усіма демократичними урядами, але з українськими особливо — це схильність планувати лише від виборів до виборів, і не бачити довшої перспективи. Особливо це є проблема для молодих демократій. І в Україні всі рішення приймаються на короткотривалу перспективу. Це дуже серйозна проблема: чи добрі рішення, чи погані — але вони всі спрямовані на короткий час. І з цієї точки зору єдине, що може утримувати вектор демократичного розвитку країни — це громадянське суспільство, нація, бо в демократіях уряди несуть відповідальність перед виборцями. Уряд не буде мислити про довготривалу перспективу інтересів України, якщо цього не буде вимагати суспільство. Це головне завдання перед суспільством — сформувати програмне бачення того, куди Україна хоче йти. Без цього уряд, парламент працювати над тим не будуть. Рух, з якого ми почали — він мав свою програмну лінію. Коли він прийшов у парламент, він намагався впливати згідно з тією лінією. І от, якщо є мобілізація і є рішення, яке здається привабливим для інших, тоді парламент і уряд приймають той шлях. Я думаю, що ця модель може бути продуктивною для українського суспільства на довшу перспективу.

Н.М.: Якщо говорити про українське громадянське суспільство в протиставленні з керманічами країни, чи згодні Ви з тим, що сила України — в громадянському суспільстві, яке веде її вперед, попри недоліки окремих урядів?

С.П.: Безумовно, громадянське суспільство — це є найбільша сила України. Причому воно тепер дорослішає — ось в якому розумінні. Донедавна громадянське суспільство діяло в режимі козацького бунту. Нам не подобається один — ми проти нього повстали; маємо один Майдан; маємо другий. Скинули одного гетьмана — оберемо кращого. І тільки останнім часом стало зрозуміло: щоб поліпшити якість урядування, громадянське суспільство має йти працювати в уряд. Бо держава — це надзвичайно важливий інструмент суспільства, і треба навчитися ним користуватись. Це важка робота, але туди треба йти. І вперше після 2014 р. туди пішли активісти громадянського суспільства, з різним успіхом і так далі, але ми вперше за багато років бачимо використання держави як інструмента для реалізації сподівань громадянського суспільства. Це спрацьовує поки дуже обмежено, лише окремими клаптиками, але є такі зони, моменти успіху, і в цьому майбутнє.

Традиційно в українській історії держава сприймалась не тільки як інше, але як ворог. Тобто, традиційно в українській культурі треба було навчитися існувати поза державою і бути проти держави. У цьому також основа сили українського громадянського суспільства, вона виходить з такої

історії України. Але тепер історія змінилася: в Україні є держава, і ось це «антидержавне» суспільство має якось навчитися користатись цією державою. У 1991 р. була спроба Руху йти в державу, але Рух не був готовий до цього. Рух був романтично-ідеалістичним, його вели письменники, які могли запалювати бажанням. Але подивимося на те, що відбулося в країнах Східної Європи, які успішно пройшли посткомуністичну трансформацію. Гавел став президентом без влади, тобто Гавел залишився символом. Потрібні були Мазовецькі, потрібні були люди з досвідом державного управління, економічного управління і так далі. Рух таких майже не мав. Брак кадрів... Таких, що пішли б в мерію міста й займалися питаннями комунальних послуг чи транспорту — це було нецікаво. І лише тепер ми бачимо щось подібне — я ще не знаю, наскільки воно буде вдало — але це перший прихід таких кадрів: вони молоді, досвідчені та готові грати в цю дуже-дуже складну і часто невдячну гру бюрократії, щоб модернізувати державну машину. Це бере час — роки, десятиліття, але без цього нічого не станеться. І мені здається, що в останні роки з'явилися такі люди — молоді, віком десь 25—40 років — які йдуть на державні посади та щось намагаються змінювати. Хтось з них розчарується, когось система купує, ставлячи їх на якісь «дохідні» місця і так далі. Але це вже хвиля досить широка, де всіх не купиш і всі не розчаруються. Мені здається, це є найоптимістичніша тенденція. Нині це такий струмок, який ще не став річкою, але така тенденція з'явилася, тоді як раніше її не було.

Н.М.: Я колись казала: тепер нам зрозуміло, чому Мойсей мав водити людей по пустелі сорок років — щоб зникла ментальність покоління, яке жило в рабстві. І Ви зазначили, що ось іде нова хвиля людей, що не жили в радянській системі, мають добру освіту, побачили світ...

С.П.: Головне — ці люди готові до певної міри жертвувати своїми власними кар'єрами, коли йдуть працювати в уряд і намагаються щось змінити там. Бо раніше в уряд йшли переважно чи виключно з ідеєю збагачення. Бували несміливі й дуже часто невдалі спроби ідеалістів йти в уряд. Але тут ідеалісти іншої хвилі: не такі, як колись поети-шістдесятники. Це ідеалісти, які створили власні бізнеси, які мають управлінський досвід, зокрема у державному апараті і так далі. Тобто, це якісно інша група людей.

Н.М.: Часто кажуть: ті, хто роблять революції, не обов'язково вміють урядувати. Мабуть, це різні вміння.

С.П.: Так, я думаю, що це добрий розподіл праці, бо якщо такого розподілу праці немає, ми отримуємо Леніних і Сталіних, які здійснюють революцію і потім будують щось не те. Я думаю, така диференціація завдань є дуже важливою.

Н.М.: Хотіла б обговорити з Вами ще одне важливе питання. Що, на Вашу думку, можемо зробити для України ми — жителі Заходу, зокрема діаспора? Інакше кажучи, що нам слід робити і чого нам робити не треба?

С.П.: Мені здається, що той момент, який почався в кінці 80-х — коли кожен з діаспори приїжджав в Україну і вчив як жити — він вже себе вичерпав. Ми маємо нині людей в Україні, які розуміються на економіці, розуміються на бізнесі, розуміються на державному управлінні. Тобто, та первісна функція інтеграції української еліти в західний світ, яка була надзвичайно важливою, вже виконана, і в ній більше немає потреби. Також були часи, коли велику роль могла зіграти матеріальна підтримка від української діаспори. Наприклад, діаспора могла зібрати кошти для Руху — скажімо, 10 тис. доларів — і на ці гроші можна було закупити якісь критично важливі речі і так сильно вплинути на ситуацію. Але й ця сторінка вже теж перегорнута, бо тепер в українській політиці й економіці діють набагато більші гроші.

Якщо ці дві сторінки перегорнуті, що залишається? Фактично, залишається питання репрезентації України і допомоги в тому, що називають *soft power* («м'які впливи»). Але й ця модель

має бути змінена, і вона вже змінюється; тобто не тільки Україна потребує допомоги діаспори, а й діаспора потребує допомоги України. Це важливий момент, який має змінитися в уявленні діаспори. Треба, щоб були спільні проекти — спільні в усьому. Дуже позитивно, що Україна це розуміє. Я бачу таке, наприклад, в організації Українського інституту, який тепер очолює Володимир Шейко. Там невеликі кошти, але вони мають важливість, бо це говорить про те, що Україна є активним гравцем. Я б нині ставив завдання для діаспори — розвивати ефективне партнерство з Україною. Найперше — у речах гуманітарних і в питаннях іміджу України. Ось де діаспора може корисно сприяти і щось корисне додати. Але принципово ці відносини мають змінитись: від патронату і патерналізму якогось до партнерства. І вони змінюються вже. Я не говорю щось революційне; говорю про тенденції, які вже з'явилися і, як мені здається, за ними майбутнє.

Н.М.: Знаєте, протягом багатьох десятиліть ми мали тут гуртуватися, щоб підтримувати українську ідею у різних питаннях: це і визнання Голодомору, і робота з американськими сенаторами та конгресменами, і постанова про шанування поневолених народів, і боротьба за пам'ятник Шевченку, і безліч іншого. І ми представляли в цій діяльності свою ідею чи уявлення України. А тепер, коли є незалежна Україна з українським урядом, ми вже не можемо говорити від імені своєї уявної України. Можемо лише виступати як громадяни Сполучених Штатів чи інших країн, до яких ми належимо. Таке усвідомлення потребує зусиль, але ця важлива еволюція відбувається, як Ви слушно зазначили. Я згадую, що коли деякі діаспоряни були схильні поблажливо наставляти українську сторону, це викликало невдоволення і формувало таке подвійне ставлення до діаспори взагалі — привітність разом з неприязню. Нас любили, але іноді не схвалювали те, як ми з ними поводитись.

У нас ще є трохи часу, то я хотіла б повернутися знову до теми війни на Сході, бо вона тривожить наразі багатьох людей. Хочу запитати: чи можна цей конфлікт розв'язати невоєнним шляхом? Чи може тут бути дипломатичне рішення? Це перше запитання. Друге: коли буде Росія без Путіна, то як це вплине на Україну й відносини з Україною? І ще одне запитання: що Ви можете сказати про нових діячів, які мають прийти ближчим часом для змін у політиці, бізнесі, суспільному житті? Чи можете когось назвати?

С.П.: Щодо війни на Сході України, у Донбасі — воєнного рішення там не існує. Тобто, існує рішення тільки дипломатичне, і головне питання не в тому, щоб отримати назад цю територію. Питання — як це відбудеться, на яких умовах. Доки в Кремлі залишаються Путін та його оточення — не думаю, що умови можуть бути прийнятними для України. Отже, я не бачу іншого рішення, крім дипломатичного, причому воно не може прийти швидко. Це ускладнює ситуацію, бо з кожним роком, звичайно, Донбас і Україна розходяться все далі.

Щодо Росії без Путіна. Як і всі інші пострадянські країни, Росія проходить період формування нової національної свідомості, нової нації. І російський націоналізм буде зростати. Але внаслідок війни на Донбасі і проблем, які Росія неочікувано для себе отримала з Україною, цей російський націоналізм вже не буде «загальнослов'янським», із включенням українців і т.д. Він тепер буде чисто російський. Я передбачаю подальше просування цих змін і остаточне психологічне прийняття України як окремої держави. Я очікую, що зникне так званий «проект русского міра», який уявляв Росію та Україну єдиною сутністю. Він занадто коштовний для Росії: це втрати економічні, політичні, втрати у відношеннях із Заходом. Путін продовжує наполягати, що росіяни та українці — один народ. Але ця політика не може продовжуватися нескінченно, вона шкідлива для Росії і російської економіки.

Разом з тим, я не передбачаю, що Росія дасть Україні спокій. Тобто, це буде політика великодержавна, політика потужної держави до меншого сусіда. Але вже не політика поглинення чи спроб захоплення якихось територій і т.д. Буде така собі більш-менш нормальна великодержавність... Мені здається, що відбудеться певна нормалізація на нових умовах, хоча вони ще не будуть зовсім нормальні й рівноправні. Але, принаймні, вже не буде плутанини в питанні, чи

Київ є російський чи ні. Я думаю, що цю відповідь Україна вже дала, і наступним поколінням російських керівників вона буде прийнята.

Щодо змін в українському політичному просторі. Є, так би мовити, абсолютне розчарування електорату тим набором політиків, які прийшли з Помаранчевої революції 2004 р. Тобто, відбувається явний запит на зміну, і український політикум не готовий відповісти тепер на цей запит суспільства. Я передбачаю продовження ситуації, в якій цей запит не матиме відповіді у вигляді якісної політичної програми, партії чи якісного уряду. На сьогодні я не бачу політичних сил чи конкретних політиків, які могли б відповісти на цей виклик і запит. Я сподіваюся, що це лише проблема правильних окулярів, і якщо я зміню окуляри — я раптом це побачу. Єдине, що я не хочу міняти оці свої окуляри на рожеві.

Н.М.: Отже, у підсумку, чи можна сподіватися, що Україна спроможеться й надалі зберегти свій суверенітет і незалежність? Чи допоможе їй те, що джерелом її сили є громадянське суспільство? Згадаймо, як громадянське суспільство висувало нових лідерів на Майдані. І як Ви сказали сьогодні про українську традицію висувати нового гетьмана замість старого... Чи згодні Ви з таким висновком?

С.П.: Звичайно, Україна продовжиться. Мені здається, вона буде рухатися далі тим курсом, що закладений у 1991 і 2014 роках. Гарантією цього курсу є сильне громадянське суспільство. У період після 2014 р. ми бачимо, що суспільство стало набагато дорослішим, ніж воно було до того. Воно готове не тільки захищати себе, але готове також іти перетворювати державу на свій інструмент. Історично українці відомі як добрі бунтарі, але слабкі державники. Проте за останні 5—6 років ми бачимо тенденцію, коли громадянське суспільство намагається опанувати новий інструмент — державу. Це надзвичайно надихає, дає оптимізм дивитися вперед. Але той процес тепер тільки починається.

Н.М.: Дякуємо Вам за змістовну розмову та оптимістичний погляд. Для нас — тих, хто вже багато років бореться за Україну — Ваші слова надзвичайно цінні, бо підживлюють віру в українське майбутнє.

*Our interviewer, **Nadia K. McConnell**, is the co-founder and president of the U.S.-Ukraine Foundation in Washington, DC. She immigrated to the U.S. with her parents in 1950. A graduate of Arizona State University, Nadia served as Director of Congressional Relations at the Federal Emergency Management Administration and as Deputy Assistant Administrator of NASA for Congressional Affairs in the Reagan Administration. Later, at NKM Associates, Ukraine 2000, and since 1991 the U.S.-Ukraine Foundation, Nadia focused on working for the development of democratic institutions in Ukraine and U.S.-Ukraine relations.*